

KÁNTOR LAJOS

Hívó szavak

Folyóirat (Korunk), város (Kolozsvár), Erdély, Európa, magyar irodalom, politika, történelem: ezek voltak a hívószavai a 2007-ben megjelent többszerzős, Kántor Lajos hetvenedik születésnapjára készített kötetnek, amelyik a Ki-emelés tőlem címet kapta. 2017-ben, az alább közölt írásban is azt láthatjuk, hogy a nagy témák és problémák, amelyek természetesen a Kántor-életmű problémafelvetéseiből indultak ki tíz évvel ezelőtt, továbbra is aktuálisak, továbbra is foglalkoztatják a szerzőt. Nagyrabecsüléssel és szeretettel köszöntjük Kántor Lajost nyolcvanadik születésnapján, azt kívánva neki, hogy további könyvekkel és nagyszabású munkákkal, Korunk-közelben építse tovább életművét.

A Korunk szerkesztősége

■ A Szent Ferencben, a 112-esben Tolnai Andrásnak nem meséltem a Hívó Szóról, hívó szavakról, noha talán onnan kellett volna kezdenem, ha már magyarázni próbálom otthoni, erdélyi életünket, a politikát, a változásokat. Maradtam az 1989 decembere utáni eseményeknél, pedig legalább 1956-ig visszamehettem volna, már ott, a kórházi emlékezésben, de akár 1944 őszéig vagy 1940-ig. Erre bizonyára több napot kell szánni, mint amennyit a Széher úton együtt töltötünk, úgy is mondhatnám, több könyvet írni róla... A kakast és a keresztet összehasonlítani? Legalábbis.

1940-ről, a bécsi döntés évéről, a kolozsvári, észak-erdélyi létezésünket rövid időszakra megváltoztató helyzetből, emlékeimből mindenekelőtt az első telet említem: a hároméves gyerek büszkén viselte a Bocskai-sapkát, nem törődött a szülői figyelmeztetéssel, le is fagyott a füle, kipirosodott, kisebesedett – elemista korában, sőt később is szenvedett a viszketéstől. Egyébként a viszketegség nem volt jellemző családukra, a legkevésbé édesapámra, noha a negyvenes évek első felében hivatalos elismerésekben, címekben részesült, gondolom, elsősorban tanári és az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkáráként másfél évtizeden át végzett munkájáért. A Farkas utca 9-ben, a Kolozsvári M. Kir. Középiszkolai Tanárképző-Intézet Gyakorló-Gimnáziumának igazgatói lakásában boldog gyermekéveket éltem meg, 1941-től 1945 májusáig, tiszteletet parancsoló felnőttek közelében, akik közé az iskola híressé vált tanárait – utólagos mérlegeléssel – beszámíthatom.

A szovjet fogságban 1944 decemberében elpusztult ifjú tudósról, Mikecs Lászlóról, érdekes, már akkoriban többször hallottam. Aztán amikor Szabédi László életművével behatóbban kezdtem foglalkozni, és a Szabédi (társ)szerkesztésében megjelent *Termés* folyóiratot is tanulmányoztam, újra találkoztam Mikecs Lászlóval, mindenekelőtt *A magyar önszemlélet változásával*, az 1943. nyári számban. A múlthoz való viszonyunkról van itt szó, a „kritikát-lanság”-ról, eljutva „a romantikus nemzeti önszemlélet rokon vagy éppenséggel azonosítható vonásai”-hoz. Néven nevezve, hogy mire utal: „Árpádnak,

Szvatopluknak s Trajának hasonló birodalom hirdette nevét s hasonló nemes indulatok feszengtek keblében, csak a mellükre tűzött más-más kokárdát az érzelmeiben élő utókor.”

A Gyakorló-Gimnázium 1942-es Évkönyvében a tanári testület tudományos, irodalmi, művészeti és társadalmi munkásságának összefoglalásában Mikecsről a következőket olvasom: „1941 karácsonyán »Csángók« c. munkája jelent meg (Bolyai Akadémia kiadása). Sajtóra készen áll »A moldvai katolikusok 1646–47-i névsora« c. dolgozata. Az EME tagja. Az egyetemi német lektorátus megbízásából német nyelvű tanfolyamot vezetett az I. félévben. Tudományos irodalmi munkásságáért Kolozsvár thj. sz. kir. város polgármestere 250 P. ösztöndíjban részesítette.”

Édesapám könyvei közt két Mikecs-kötetet őrzök, a *Csángók* című, 412 lapot kitevő, 242 tételt tartalmazó bibliográfiával hitelesített monográfiát és a szintén a Bolyai Akadémia által kiadott útijegyzeteket (*Románia*, 1940. II. kiadás). Mindkettőben lakonikus, puritán ajánlás (ugyanaz a szöveg): Kántor Lajosnak, Kvár, 1942 február Mikecs László. Négy és fél éves voltam – több mint 75 évnek kellett eltelnie, hogy most mind a *Románia*, mind a *Csángók* érdemben eljusson hozzám. A korábbi könyv végén 1939. október–november dátum olvasható, vagyis majdnem egy évvel a második bécsi döntés előtti szöveg. A bihardíószegi születésű, a magyar–német tanári oklevelet Budapesten megszerzett Mikecs „külföldiként” érkezik a regáti (Prahova megyei) Válenii de Munte Nicolae Iorga nevével fémjelzett nyári egyetemére, a Trianon után kialakult helyzet ismeretében, de „egészséges magyar lélekkel”: „E lélek azt parancsolja, hogy higgadtan, józanon, reálisan fogjuk meg a dolgok végét, mint minden használni akaró magyar is tette s a terjedő vakság, a bűnös elferdítések, elhallgatások s elfelejtések ellenében új méréseket végezzünk a magunk házatáján, hogy a hitünk, látásunk s intuíciónk mellé adatokat is sorakoztassunk, gyűlölet, megbánás s más érzelmek vihara nélkül.” A nyári egyetem nagy tanulság lesz Mikecs Lászlónak, a nagyromán öntudat működése tekintetében, majd a rákövetkező országjárás (Brassó, Bukarest, Moldva, tengerpart, Székelyföld, Bihar) teljesíti ki a korántsem megnyugtató tapasztalatot. Még nyoma sincs a reménynek, a gondolatnak, hogy 1940 augusztusától a változó politikai helyzet az ő helyzetét is megváltoztatja. Nyomasztó érzések uralják ezt a *Románia*-könyvet – párhuzamba állíthatóan a közéletben sokkal mélyebb visszhangot keltett Németh László-művel (*Magyarok Romániában*, 1935).

A *Csángók* előszava – Diószegi szőlőhegy, 1941 nyárelő – így indít: „Az idege pezsdülése, ami néhány éve a keleti, erejét vesztett, legyöngült magyarság meglátogatására és kutatására vitte az embert, újból és újból felhevítette az agyát s megfeszítette akaraterejét, tennivágyását a széleken elszóródott, elromlott magyarok érdekében. Az újabb világháború kitörése csak növelte lelki feszültségét: teszünk-e népünk erejének, sorainak megsűrítésére, szegényeink megörvendeztetésére, elhagyottainak, elárvult, elbitangolódt, messze került tagjainak a megkötésére, hozzánk kapcsolására a nagy tülekedésben, melyben minden életrevaló, feltörő, ruganyos lelkű nép fokozott igyekezettel kell hogy keresse, erőszakolja, kényszerítse maga számára a jobb életet.” Fiatalsága (24 éves!), energiája, optimizmusa hajtja a feladatvállalásban, de látja, tudja, a magyar oldalon is mi mindennel kell megküzdenie. Ebből a szempontból is érdekes az apámnak adott könyvpéldányt figyelmesen végiglapozni, a géppel írt, beragasztott cetlikre időt áldozva. Mindjárt a bevezetőben, a 6. lapra a szerző azt a mondatot, hogy

„Nagy körvonalakban mindenki tudja már, hogy mi felé kell haladnia a magyarságnak”, a következőkkel tartotta szükségesnek kiegészíteni (helyesbíteni?): „sőt még hivatalos szavak és megnyilatkozások szerint is csupa »népi« és »szociális« ország vagyunk már. Aki azonban érzi lusta, nehéz, tehetetlen mozdulásunkat s aki belát a szívekbe, hogy a megnyilatkozások alatt inkább egy egykori »szónok nemzet« elcsenevészsedett, petyhüdt szólamai hangzanak, mint a haladás, megváltozás akarata fejeződik ki, kevésnek és kezdetinek tartja ezt a felületi »magyar népiséget.«”

Bőven találok hasonló jellegű, kritikai hangvételű beírásokra, nem csupán a csángókkal való törődés (nem törődés) vonatkozásában. Például ahol (a 326. lapon) a nyomtatott szövegben azt látjuk, hogy „A székelyekre gondolunk”, Mikecs a gépelt beírásban így egészíti ki mondanivalóját: „De nem azért, mert »minden csepp« vérünk »drágagyöngyöt ér«. El kell már végre némítanunk azokat az ostobákat, akik felelőtlen dicséretekkel, nagyotmondásokkal glóriába fonják a népet, miközben metely, betegség eszi. Akármennyire is ellentétes a köztudattal az, amit mondunk, a székely az egyik legprimitívebb magyar népcsoport. Kevés termőföldű hegyes területén nagy nélkülözések között él, a szűkös körülmények folytán gazdálkodása fejletlen, életnívója alacsony, kultúrája elmaradt. Több száz éve rettenetes szociális betegségek gyötrik: vezetői semmibe vették, állandóan nyomorították, járványok és éhínségek gyérítették, vég nélküli kénytelen kivándorlásai, mint láttuk, lelkét, magyarságát, emberségét kikezdték. Ha nagyarányú szűkösségét, elmaradottságát, megrontását nem vesszük tekintetbe, minden tervünk dugába dől, minden tettünk a visszájára sül vele kapcsolatban. Maradt azonban e népnek primitívségében egy egészséges, romlatlan ösztöne, melynek ha kellő szabadságot s jogot biztosítunk, meggyógyíthatjuk, hatalmasá tehetjük a székelyt, s újrahódíthatjuk Erdélyt: a szaporasága. Mondanunk sem kell, hogy nem olyan arányú és természetű székelypártoló divatról van itt szó, amilyent manapság is, frissiben tapasztalunk. Jótékonyssággal nem lehet a végletekig üríteni a zsebünket, alázni a szegényeket. Az idegenforgalomhoz még keveset szokott a magyar s attól még vígan pusztul a székely, hogy Tusnád és Szováta tele van »pesti regáttal«. Budapest is vajon mennyivel jobb cseléd tartó város Bukarestnél s emeli-e, segíti-e a lassankint már úgy látszik örökös cselédségre rendelt népet? Bután, szűkön és szórványosan magyar honfikeblek jótékony és cseléd tartó fillérei helyett...” És itt folytatódik egy nagyarányú telepítő vállalkozás gondolata – amit ma bizonyára kétkedéssel vagy éppen rosszállással olvasunk. De amit a kivándorlásról és a cselédsorsról, a jótékonyaságról írt Mikecs László, azt korjellemezőnek, történelmi tapasztalatnak könyvelhetjük el, és nem csupán a négy évre vonatkoztatva. A »pesti regát” pedig különösen kemény odamondás.

Én természetesen Mikecs csángó-könyve születésének évében, de még a belvárosi református elemi első osztályosaként (1943–1944) sem érezkelhettem ebből semmit. Ablakunkból ámuldoztam a Farkas utcai templom felé (1942 novemberében) katonai pompával vonuló menetben, az Apafiak újrateremtésének szertartásán – hogy aztán nem egészen két évvel később ugyanabból az ablakból egy szomorú októberi napon (Gaal György Kolozsvár várostörténetéből ellenőrzöm: 10-én) egy kivonuló magyar csapat látványával maradjak annak a bizonyos (új) magyar négy évnek a zárásából. De erről már részletesebben írtam a *Fehér kakas, vörösborban*; meg hát a sokaknak végzetes közvetlen folytatásról, az 5000 kolozsvári férfi összegyűjtéséről, az ún. „tűszszedésről” – Mikecs László ennek

lett egyik áldozata; apámnak három nap múltán sikerült még a városi fogdából szabadulnia, első világháborúban, illetve szibériai hét év fogsága idejében szerzett orosz nyelvtudásának és az orosz őrnek odaadott zsebórájának hála.

Merre is?

■ Ezt az alcímet a *Fehér kakas*ból kölcsönzöm, hogy politikai pályám (ha volt ilyen), legalábbis a különböző hívó szavak jelentését értelmezzem. A négy elemre következő első gimnáziumi osztály a Református Kollégiumban – az apai örökség szellemében – nem igényel külön magyarázatot, de amit az egyházi iskolák államosítása (1948) hozott magával, ami a 2. számú Állami Magyar Fiúliceumban kezdődött, és az egyetemen, a Bolyain folytatódott (részben), arról főként az 1989 után született fiataloknak sokat kellene mesélnünk, hogy értsék, milyen idők jártak.

A nálunk is megalakult pioníregység, illetve az osztagunk rám terhet nem rótt; a tanulmányi eredmények alapján nyilván hamar beválogattak a még piros – csak később három-, piros-sárga-kék, azaz román nemzeti színű – nyakkendő-sők közé. (De mi addig szerencsére kikoptunk az úttörőkorból.) IMSZ- (KISZ-) tagként jöttek a kellemetlenebb helyzetek. Veress Zoltán, Bodor Ádám, Palocsay Zsiga egy évvel jártak fölöttünk, az ő kommunistaellenes diákszervezkedésükkel való szervezeti leszámolást, pontosabban ennek adminisztratív végrehajtását, kimondását ránk, az akkori iskolai „ifjúnunkás” vezetőségre osztották ki. Bör-tönbe zárásuk tőlünk függetlenül történt. A helyzet sajátosságára mi sem jellemzőbb, hogy korábban Veress Zoli volt iskolánk IMSZ-titkára. A felső politikai utasítás szótlan (természetes?) végrehajtása nem mentett meg a félelemtől – bár okot sokáig nem szolgáltatam rá –, hogy a fekete autó a Mikes Kelemen utcai házuk előtt is megállhat. Egyetemi évfolyamtársunk, barátom, Páskándi Géza 1957-es letartóztatása nyilván ráerősített a félelemre.

Erről és a többes szám jelentéséről a *Fehér kakas*ban részletesebben szoltam. Lászlóffy Alival együtt voltunk az IMSZ-bizottságban, és együtt mentünk a magyar szakra. Már harmadévesek voltunk, 1956 nyarának és kora őszének hangulata (főként a magyarországi irodalmi lapok, Kolozsvárt is, az újságárusoknál is kapható, a postán előfizethető *Irodalmi Újság*, a Filológia kari könyvtárban megtalálható *Új Hang* publicisztikai, vers- és prózaközlései hatása) alapvetően meghatározta „ideológiánk” alakulását. A „másság kezdetét” innen számíthatom, szívesen emlékezve, idézve újra Ali barátom (1996-ban, a *Korunkban* közölt) megjegyzését, évfolyamunk '56-os, sőt – szerinte – már 1954-ben megnyilvánult „hülye kérdéseit” a marxista szemináriumokon. Illyés Gyula híres verse persze a rádión keresztül hatott nálunk a legerőteljesebben, de én az *Irodalmi Újság* 1956. november 2-i (a román posta útján a Mikes Kelemen 15-be megérkezett!) számában olvastam az *Egy mondat a zsarnokságról* visszavonhatatlan ítéletét a szocializmusnak nevezett, tanított közelmúltról.

2017-es mérlegkészítemem közben egy régi újságkivágás kerül a kezembe (*Népszabadság*, 1994. október 22.), az *Ötvenhat szócikk 1956-ról* című összeállítás. Az „Andropov” és „Újratemetés” közti listán találok legalább négy nevet (többet is, ám a többiekhez bővebb magyarázat volna szükséges), akik révén a magyar ötvenhathoz személyesen közelebb kerültem: Bibó István, Fekete Sándor, Göncz Árpád, Tánczos Gábor. (Az „I betű hiányzik a *Népszabadság* egykori listájából, így Illyés Gyula is.) Ők valamennyien megtalálhatók *Korunk*-lap-számokban – de ez már későbbi történet.

Korunk-történet a következő elhatározó történelmi tapasztalat, politikai tanulság: 1968. Ezt már egyértelműen felnőttként éltem meg (1956-ban csak tizenkilenc éves voltam), irodalompolitikailag némi szerepet is vállalhattam jobbítási kísérletünkben. Ebben közrejátszott Domokos Gézával kötődött barátságunk; érthető, hogy az 1968-as évről, évünkről a legelemzőbbben a *Domokos Géza kockázatai* című könyvben (2014) írtam. De ide tartozik Szilágyi Domokos kortörténeti – no meg irodalomtörténeti – súlyú verse, az *Ez a nyár*, korabeli nagy élményem, és a vers többszöri elemzésekísérlete.

Innen tulajdonképp nem lehetett visszaút a „Merre is?” kérdésben, még ha a diktatúra, a legrettenetesebb Ceaușescu-korszak idejéből néhány ránk kényszerített szöveget akár az én fejemre olvasna a majdani fiatal kutató. (Kiindulási pontként ajánlanám neki *A Korunk négy kapuját*, 2016-ból.)

Lehet – nem lehet?

■ „Kisebbségi létértelmezések” alcímmel Cseke Péter rendezte sajtó alá 1995-ben a *Lehet – nem lehet?* című vallomás-, esszé- és tanulmánygyűjteményt, amelynek utolsóelőtti szövege az enyém: a *Költöző haza?* A provokatív kérdésfeltevés csak közvetve kapcsolódik a Makkai Sándor-féle, 1937-es, híres-hírhedt *Nem lehet*-hez. (Egy évben születtem Makkai sokat vitatott keserű ítéletével!) A vásárhelyi Mentornál megjelent kötetben elolvasható írás utóiratából egyértelműen nem derül ki (számomra sem), melyik évben szakadt ki belőlem a kétségtelenül súlyos szöveg, mégis onnan másolom ide a ma is időszerűen hangzó mondatait:

Több mint fél – közel egy? – évtizeddel e keserű kérdésfelvetés után (leszámítva néhány hét, 1989 decemberének és 1990 január elejének bizakodó légkörét), ma sem tudnék másként fogalmazni. Akarnék persze, javíthatatlan realizmusom azonban nem engedi. Meghallgatva különböző konferenciákon, szemináriumokon okos, világra nyitott okfejtéseket, vigasztalhatnánk magunkat, hogy a migráció európai és legalább annyira világjelenség, vagyis a »költöző haza« (azt hiszem, egyedül enyém a copyright, tehát ragaszkodom hozzá!) nem külön magyar sirám. Engem személyesen nem vigasztal a mások baja – ami végül is, tudom, közös baj. De baj. A világ fejtetőre állása. Mert ne tessék megpróbálni bebeszélni nekem, hogy normális jelenség százezrek, milliók felkerekedése, kilakoltatása őseik földjéről. Megjön ennek a böjtje, mindenki számára. Tessék figyelni délre is, ne csak nyugatra (meg kelete).

Az emlékezetet részben kisegítve, egy 1997-ben Miskolcon megjelent publicisztikakötetem, a *Honos-hontalan* segít, legalább abban, hogy 1988-at jelöli meg a szövegezés dátumaként. A könyv első fejezetét (Az én autonómiám) vezeti be, de a szerkesztés logikája szerint megelőzi az egy évvel későbbi, 1989 nyarán a Kossuth Rádió „Vasárnapi újság” műsorának elküldött, szándékom (félelmem) szerint aláíratlan, Csoóri Sándort megszólító levél, *A szörnyeteg türelemről*. (Csoóri felröptette nekünk, romániai magyar értelmiségieknek a hallgatást.) A két szöveg messzemenően összehangzik. Magamat is emlékeztetve, hogy azért nem volt teljes a hallgatásunk a diktatúra legveszélyesebb éveiben, itt (csupán) a korábbiából, az 1988-asból idézek, amely a kaposvári Berzsényi Társaság felhívásáról értesülve (a médiából), „határon kívüliként” meg nem szólítva engem, mégis megszólított, válaszára készítetett arról, hogy „milyen a viszonyunk a szülőföldhöz, mit ad nekünk, s mivel tartozunk mi a hazánknak”.

Először vajon hol lehetett olvasni vagy rádióban hallani a *Költöző haza?* kérdést? Válaszomat, 1988-ban? Minthogy a két újraközlés sem keltett, tudtommal, különösebb visszhangot a kilencvenes években, egy-két gondolatmenetét 2017 júniusában kiemelem. Közéleti jellege, politikáról véleményt formáló volta miatt teszem. És nem csupán a múltba fordulva. Nem megyek vissza a kezdő Ady-idézetekhez (publicisztikában: *A magyarság háza*; versben: *Intés az őrzőkhöz*), hagyom a filologizálást – maradok az újabb élettényeknél, a durvább „pótkérdéseknél”. Így:

Itt vannak például – ha még itt vannak, vagyis ha nem vitte el őket az infarktus, az agyvérzés, illetve a »modern kor« legelterjedtebb járványa, többnyire hosszú lefolyású betegsége, a kivándorlás –, vegyük hát úgy, hogy itt vannak a mai hatvanasok és ötvenesek. Jóval túl azon a koron, amelyben iskolai feladatként, szabadfoglalmazásként meg szokás kérdezni: mi a haza? De innen még a felejtés korán, egy kis megerőltetéssel fel tudják idézni gimnazista, elemista vagy óvodás éveiket, a földrajz-, történelem- és magyarirodalom-órákat, a fogalomalkító foglalkozásokat. Azok közülük, akik az Ady által emlegetett »kulturális helyek« némelyikében, Kolozsvárt vagy Marosvásárhelyt eszmélkedtek, a történelem szeszélyei folytán – anélkül, hogy helyet változtattak volna – szükségképpen többféle kérdéssel és válasszal néztek szembe. A brassóiaknak viszonylag egyszerűbb helyzetük volt: arrafelé a mai öregek, a nyolcvan körüliek ismerhetik csak a változó vagy költöző haza jelenségét. A tízes évek gyermekei Erdély-, Felvidék- és Bánság-szerte, a náluk évtizedekkel fiatalabbak már jóval szűkebb területen kérdezhették, többször és többféleképpen: mi a haza ma? Nyilván nemcsak a magyarok, hanem az itt (Erdélyben, a Felvidéken, Bánságban, Bácskában) nagy számban élő románok, németek, szlovákok, szerbek is, s a nem asszimilált (vagy a magyarsághoz, románsághoz, németiséghez stb. asszimilálódottnak vélt) zsidó lakosság ugyancsak. De ne menjünk ilyen messze (bár sokkal messzebb is mehetnénk, vissza a múlt századokba, főképpen azonban a megelőzőbe, a 19.-be, amikor a magyarság asszimilációs ereje rendkívüli volt, s amikorra visszanezve sok mai, harcosan öntudatos magyar család német, szerb, román vagy szlovák ősöket találhatna, vér- és kultúráközelben). Maradjunk hát a negyvenes évek óvodás-iskolás gyermektársadalmánál, az őket elérő első kérdezősnél: mi a haza?

Leszámítva az akkoriban divatos politikai jelszavakat, rigmusokat, egy észak-erdélyi (felvidéki, bánsági) magyar fiú és lány tudatában szülőföld és haza nagyjából egyet jelenthetett. De mit érzett az ugyanitt élő román (szerb és szlovák)? Bizonyára azt, amit egy dél-erdélyi magyar... Am folytassuk: ha történetesen felteszik a kérdést 1944 júniusában a marosvásárhelyi vagy a kolozsvári gettóban a sárga csillagot viselő gyerekeknek, hogy mi a haza – vajon ők mit válaszolnak? És mit az a magyar gyermek, akinek a játszótársát hurcolják el, hogy néhány hónap múltán csak füst meg az emlék maradjon utána?

E sokféle, egymásnak ellentmondó emlék is tette lehetővé – szükségszerűvé? – 1944 őszétől az újfajta kérdezést. A »mi a haza?« gondolatkört mondhatni egészében helyettesítette, mintegy évtizedeken át, a »közös haza« tétele, jelszava, hite (részeként a proletár internacionalizmusnak), a »szocialista haza« jelent-jövőt egynek vevő modellje. Tények – iskolák, főiskolák, egyetemek, irodalmi, művészeti, művelődési intézmények, kétnyelvű feliratok, a nemzetiségi uszítást büntető törvények, intézkedések – sora segítette az átváltást, bizonyos fokig a feledést, a haza elsődlegesen nemzeti felfogásának társadalmi osztály szempontú helyettesítését. Ezzel párhuzamosan természetesen elfelejtődtek, időlegesen eltemetődtek

fontos nemzeti értékek is, a nemzeti hagyományok – történelem, népi és magaskultúra – tulajdonképpen nélkülözhetetlen kincsei. És ez nem csupán a kisebbségeket (egy időben használatos kifejezéssel: az együttélő nemzetiségeket), hanem a többséget is sújtotta.

Ennek az anacionális kornak, éveknek szomorú, el nem feledhető konkrétumaiból idézek a továbbiakban, de az egy darabig vívmányként említett intézményeinek, jelenségeinek példáiból is (Bolyai Tudományegyetem – az 1959-es egyesítéséig a román Babeşssel, vagyis a megszüntetésig –, az erdélyi magyar színházak működése, erdélyi magyar történelmi drámák sorozatos bemutatásával, a Kriterion Könyvkiadó nagyszerű tíz-tizenöt éve, folyóirataink, így a *Korunk* népszerű különszámai). És akkor tovább, még mindig a hazaértelmezésből:

Számos ilyen tény együttese vezetett oda, hogy az esetleges megkérdéztet ha nem is tudta (akarta, merete) volna szabatosan megfogalmazni válaszát, hazáját nem valahol távol képzelte el, hanem szülőföldjétől elszakíthatatlanul. Volt ugyan ebben az Erdélyközponitú (romániai magyar?) hazafelfogásban valami aggasztó múltba-fordulás (»Házsongárd-szemlélet«), amelyet elsősorban a fiatalabb esszéírók, filozófusok, szociológusok, történészek, írók, képzőművészek többször is szóvá tettek, meg is indult bizonyos felzárkózás a korszerűbb, egyetemesebb, a nemzeti hagyományoktól azért el nem szakadó világszemlélethez, részben a román, részben a magyarországi, kelet-közép-európai vagy nyugat-európai, amerikai stb. törekvésekre is figyelve. A szélesebb kultúrafogyasztó tömeget ezek az újító, megújuló kísérletek nyilván kevésbé hódították meg, mint a hagyományos nemzeti megközelítések (történelemben, irodalomban, néprajzban, képzőművészetben, színházban, zenében, nyelvészetben stb.), de ez talán természetes. Erdély mindig elég (túlságosan?) hagyományőrző volt, és 1918–1919 után ez a hagyományőrzés még hangsúlyosabbá vált.

A folytatásban szölok a transzilvanizmusról, a Tamási Áron meghirdette népi cselekvésről. És bejön egy 1939-es Babits-esszéiből (*A magyar jellemről*) vett idézet, „a múltak óre lenni” tétel meg a másik oldalon a cselekvésvágy igénylése. Ennek ismeretében kell beszélni az egyre kétségbeejtőbb erdélyi helyzetről, a Románia részeként kezelt Erdély magyarságának fokozatos megálázásáról, amikor városainkat már nem nevezhetjük meg magyarul (Kolozsvár – Cluj-Napoca, Nagyvárad – Oradea), nincs jogunk leírni Kós Károly nevét, magyar iskolákat készülnék megszüntetni. A lét, a romániai magyarság léte válik kérdésessé.

És akkor felvetődik a kérdés: lehetséges-e hazátlanul élni? Akár úgy, hogy saját hazájában ne érezze otthon magát, akár úgy, hogy a helyi sorsát választja, sodródik a szélben, míg végül lehull valahová? Mert meddig haza a haza? Akkor is az-e még, ha már csak a hegyek és a folyók ismerősek, a házak már egyre kevésbé (a történelmi városok arcát átformálják, tömbházrengeteggé arctalanítják)? Akkor is, ha az őseket kiforgatják sírjaikból, mert a múltat a sírkövekről is el kell tüntetni? Akkor is, ha a rokonok, barátok sorra elhagyják a szülőföldet, ki hivatalosan, ki szökve?

És lesz-e új haza? És hol lesz? A Balti-tenger partján? Vagy túl az óceánon? Esetleg csak pár száz kilométerrel nyugatabbra, a Duna-parton? Mert hiszen az is a haza, egyeseknek – idősebbeknek – néhány évtizeddel ezelőtt hivatalosan is a hazája volt. De mi lesz a szűkebb szülőfölddel? Magával viheti-e a távozó? Vagy sűrűn visszatér majd – ha teheti – a mégis itt maradottakkal elbeszélgetni, feltöltődni? Feltöltődni – mivel? Keserűséggel? És hoz cserébe kávé, téliszalámit,

sajtot, szappant? Farmernadrágot? Mert könyvet, folyóiratot nemigen hozhat, kazettát, lemezt sem. Vagy küld képeslapot. A fjordokról. Színes felvételt, legújabb kocsijáról.

Lehet-e az embernek több hazája? Vagy marad egy: az anyanyelv? Amelyen ha már beszélni nem, de álmodni még lehet, szabad? Amelyre nem terjed ki a »homogenizálás«?

Van, aki azt mondja, ma már korszerűtlen a hazáról beszélni, írni. Egyik helyen kompromittálódik maga a szó is, a túl gyakori, felszínes, lényegében kiürült szóhasználat. Másutt, versenyben a még újabb, még jobb megvásárolandó áruért, a nagyobb kényelemért (a korábban bekövetkező infarktusért?), az integráció az igény, nem pedig a kiválás, a kívülállás – legalábbis nem nemzeti alapon... Vajon igazuk volna az így tagadóknak?

Vagy be kell vezetnünk a költöző haza fogalmát, pár száz vagy pár ezer kilométerrel tolva el határait, hegyeit, barátot képzelve oda, ahol nincs, írásost az asztalra, bokályt az előszoba falára, az ágy fölé pedig lehetőleg festményt vagy legalább grafikát, a Bolyaiak szobráról, a Farkas utcai templomról, a Sas-palotáról, Tamási Áron sírjától...

Szabad a választás!

Ezt gondoltam, írtam 1988-ban. 1989 decemberben, két nappal karácsony előtt szövegeztük a Hívó Szót, Kolozsvárt, Gáll Ernőék lakásában. Korunk-közelben, mondom ma. A felgyűlt keserűséget reményre váltva...

